

КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

БОНДАРЕНКО Ольга Володимирівна - студентка кафедри конституційного права Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Стаття посвячена определению понятия конституционной модернизации и анализа исторических этапов конституционной модернизации. Проанализированы взгляды ученых о соотношении понятия конституционной модернизации со смежными категориями.

Перебіг сучасних подій в Україні змусив по-новому подивитися на проблему модернізації українського законодавства, яке повинно відповідати європейським стандартам та реаліям українського суспільного життя. На сьогоднішній день ведеться активна розробка всіх галузей і напрямів юриспруденції, але особливу увагу заслуговує саме конституційна модернізація. Можна сказати, що конституційна модернізація стала знаменням нашого часу. Для того, щоб представити гносеологічне і практичне значення конкретних конституційно-правових ідей і всього українського конституціоналізму в цілому для демократизації суспільно-політичного життя, то необхідно дати визначення поняттю “конституційна модернізація” та встановити його співвідношення з такими суміжними категоріями, як “конституційна реформа”, “конституційна трансформація” та з іншими пов’язаними з ними термінами.

Метою даної статті є аналіз підходів до визначення поняття конституційної модернізації та конкретизація його ознак, на основі яких конституційну модернізацію можна відокремити від суміжних їй категорій. Довгі

роки наука конституційного права, зокрема в Україні, не займалася розробкою чіткого визначення, що являє собою конституційна модернізація. Але наразі Україна перебуває на початковому етапі запровадження великомасштабної конституційної реформи, тому стає актуальним проаналізувати визначення поняття конституційної модернізації на основі накопиченого теоретичного матеріалу, що дозволить у майбутньому судити про зміст, тенденції та причини модернізації в нашій державі.

Завданням даної статті є дослідження понятійно-термінологічної складової процесу конституційної модернізації для втілення її в життя у найближчому майбутньому України. У зв’язку з розкриттям значення конституційної модернізації необхідно також дослідити історичні етапи конституційної модернізації та притаманні їм ознаки.

Значної уваги питанням конституційної модернізації в Україні приділяли такі науковці, як Гальчинський А., Федоренко В., Головченко В., Дем’янін В., Журавський Н., Опришко В.Ф., Шаповал В.М., відомі державні діячі Кучма Л., Ющенко В., Литвин В., Мороз О., Селіванов А., Тимошенко Ю. та ін.

Сьогодні термін “модернізація” стає досить популярним, але й досі відсутнє цілісне бачення цього процесу. Саме поняття “модернізація” походить з французької мови (від франц. Modernization) і означає в перекладі оновлення.

Мельничук О. С. виділяє два визначен-

ня цього поняття. По-перше, це оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог. По-друге, це штучне перенесення сучасних понять, термінології тощо на минулі часи, яким це не властиво [1].

П. Штомпка виділяє три значення поняття “модернізація”: як синонім усіх прогресивних змін, коли суспільство рухається уперед згідно з прийнятою шкалою змін; як синонім сучасності, коли йдеться про комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних й інтелектуальних трансформацій, котрі мали місце на Заході з XVI ст. і досягнули свого апогею у XIX–XX ст.; і як зусилля слаборозвинених або відсталих суспільств, спрямовані на те, щоб наздогнати провідні, найрозвиненіші країни[2].

Термін модернізація описує велику кількість одночасних змін у різних сферах соціуму. Одні дослідники розглядають модернізацію як перехід від традиційного суспільства до сучасного; інші вважають модернізацією будь-яке динамічне, свідомо регульоване і якісне покращання в економічній та політичній сферах; інші – розрізняють два модернізаційні переходи: від аграрного до індустріального суспільства і від традиційного до сучасного; ще інші – вважають модернізацію єдиним процесом, який, почавшись чи то революцією у Нідерландах 1580 р., чи то англійською революцією 1642 р., чи навіть французькою революцією 1789 р., досі ще не завершився [3]. Зокрема, М. Михальченко тлумачить модернізацію як синонім усіх процесів удосконалення суспільств. Вона розглядається ним як творчо-перетворююча функція розвитку, що є необхідною умовою соціального існування. За припинення модернізації суспільство занепадає і зникає.

На мою думку, в контексті дослідження теми конституційної модернізації, то сам термін “модернізація” слід розуміти як певний процес удосконалення, в конкретному даному випадку, як процес удосконалення у сфері конституційного права.

Не заглиблюючись у термінологічні різноманіття, треба виходити з того, що модернізація – це, перш за все, комплексний процес реформування існуючих та створення нових політичних, правових, економічних

та суспільних інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим стандартам і цінностям розвинутих демократичних країн. Суть модернізації – оновлення або створення нових інституцій, що створюють умови для перетворення міжлюдських стосунків у сфері політичних, правових, економічних, суспільних відносин на сучасних засадах визнання принципів демократії, верховенства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн. Водночас модернізацію не можна розглядати як просту сукупність певних програм у різних сферах політичного, економічного та суспільного життя країни, хоча без таких програм важко реалізувати модернізаційний процес. Тому, на мою думку, слід розглядати модернізацію як певну ідеологію, навколо якої будуються конкретні реформи, що ведуть до масштабних якісних змін.

На думку А. Медушевського, конституційна модернізація – це процес зміни до конституції з метою узгодження її норм із соціальною реальністю, яка змінилася. При цьому він зазначає, що модернізація суспільства може здійснюватися у правовому та неправовому варіантах. У свою чергу правова (конституційна) модернізація може здійснюватися двома шляхами: 1) шляхом конституційної революції (перевороту); 2) шляхом конституційної реформи, яка, у свою чергу, може здійснюватися у вигляді конституційної ревізії, тобто полягає у внесенні поправок до тексту конституції, а також шляхом прийняття нового конституційного законодавства, з метою розвитку та конкретизації положень основного закону, різних напрямів тлумачень конституції[4].

Для того щоб повніше розкрити поняття конституційної модернізації, необхідно хоча б коротко розглянути розвиток світового конституціоналізму через призму конституційної модернізації. В цьому сенсі можна вести мову про глобальну конституційну модернізацію.

Перший етап глобальної конституційної модернізації – це період становлення і утвердження нових держав у Європі та Північній Америці. Саме тут з’являються перші

конституції: США – 1787 рік; Франції – 1791 рік, Польщі – 1791 рік, які поряд з попередніми їм деклараціями (Декларація незалежності 1776 року і Декларація прав людини та громадянина 1789 року) справили великий вплив на світовий конституційний розвиток.

Рамки конституційної модернізації в розглянутий період були досить обмеженими – перехід до конституційної державності було здійснено переважно в державах Європи та на американських континентах. Тільки до кінця цього етапу створюються перші конституції в державах Азії: Японія – 1889 рік, Китай – 1912 рік, Іран – 1906 рік, як наслідок вестернізації, що проводилась у цих державах. Природно, конституції окремих держав, як і сама конституційна модернізація, мали свої національно-специфічні риси й особливості. Багатьом з них були властиві деякі загальні, принципові риси, що характеризують пануючу в той період конституційну модель[5].

Другий етап розвитку конституційної модернізації характеризується тим, що в межах світової конституційної модернізації, з'явився новий чинник впливу – соціалістичні держави зі своїми квазіконституціями. На цьому етапі розвитку конституційної модернізації держав світового співтовариства (за винятком соціалістичного табору) характеризуються своїми особливостями: по-перше, високим ступенем активності конституційного правотворчості, так як утворилися нові держави (наприклад, у Європі в результаті розвалу Російської та Австро-Угорської імперій, в Азії – початок кризи колоніальної системи) і трансформаціями політичних режимів як у старих конституційних державах, так і в державах, які не мали раніше конституцій. На цьому етапі були створені і прийняті десятки нових конституцій, хоча деякі з них перестали діяти до кінця даного періоду). По-друге, діюча (панівна) на цьому етапі конституційна модель не зазнала яких-небудь істотних змін. При цьому залишалася все та ж ліберальна концепція. По-третє, починають формуватися нові тенденції розвитку конституційної модернізації, виникнення яких обумовлювалося об'єктивними факторами – якісними змінами, що відбу-

лися в соціально-економічних і політичних структурах тогочасних соціумів та держав.

Третій етап розвитку конституційної модернізації характеризується різноманіттям конституційних моделей та їх різновидів, що виникли після II Світової війни. Конституційна модернізація вперше на цьому етапі стала дійсно світовим явищем, яке поширилось практично на всі держави. У нього включилися нові держави в Африці, Азії, Латинській Америці, що виникли в результаті ліквідації світової колоніальної системи [11, с. 71].

Четвертий етап розвитку конституційної модернізації почався в кінці 80-х років XX століття з падінням тоталітарних і авторитарних режимів у більшості соціалістичних держав, і початком трансформаційних демократичних перетворень. Тільки за період 1989-1996 років у цих державах (а також і державах, які утворилися у зв'язку з розвалом (розпадом) радянської, югославської та чехословацької федерацій) було прийнято близько 100 нових конституцій. Необхідно зазначити, що з 53 африканських держав нові конституції прийняли 36 [11, с. 80].

Суть цього етапу конституційної модернізації – відмова від тоталітарних і авторитарних конституційних моделей і прийняття демократичних основних законів, у яких втілюється як власний досвід, так і принципи та інститути, пов'язані з загальнолюдськими цінностями, які є основою конституціоналізму.

Аналізуючи етапи розвитку та становлення конституційної модернізації, не можна забувати про її основну мету, а саме: створення оптимальної моделі конституції та її належне функціонування та адаптацію до реально існуючих викликів. При цьому доцільно ґрунтуватися на виявленні закономірностей розвитку і реалізації конституції в цілому і конституційної модернізації як елементу сучасного конституційного права.

Слід сказати, що ідеальний варіант конституційної модернізації далеко не завжди має місце в практичному житті держав і навіть у демократичних державах на різних ступенях їх історичного розвитку. Проблема тут полягає в тому, що, як свідчить історія, конституційна модернізація, а особливо

нові конституції, починаються тоді, коли в суспільстві відбуваються значні зміни, перехід від одного рівня розвитку суспільства до іншого, а часто від однієї соціально-економічної системи до іншої. Відомо, що в деяких державах, у випадку коли вся політична влада органічно укладалася в нову соціально-економічну систему (так було, наприклад, у США), конституційна модернізація проходить у спокійних демократичних формах, і тоді конституція є наслідком нового соціально-економічного і політичного ладу, новим основним законом держави. Але буває і навпаки, про що свідчить конституційна історія Франції. Не дивно, що в США з 1787 року по теперішній час діє найстаріша конституція. У Франції з 1789 р., тобто з початку Великої французької революції, було прийнято 11 конституцій, 9 з яких реально діяли [12, с. 39-40].

Категорія “конституційна модернізація” відображає динаміку зміни кількісної та якісної форми конституції в процесі її трансформації. З цієї точки зору, конституційна модернізація і конституційне оновлення є абсолютно синонімічними категоріями. З огляду на це конституційну модернізацію можливо уявити у вигляді процесу, характерного для публічного права.

Основна мета конституційної модернізації – створення оптимальної моделі конституції, яка відповідає вимогам та викликам, які стоять перед національною правовою системою, державою та соціумом, для їх належного функціонування та адаптації до мінливостей майбутнього.

Конституційна модернізація є складним конкретно-історичним явищем, що має об'єктивно притаманні їй ознаки:

по-перше, вона здійснюється в певних часових межах, тобто має історичні рамки;

по-друге, конституційні перетворення поширюються на певну територію;

по-третє, невід'ємним елементом конституційної модернізації вважаються кризові явища в найважливіших сферах держави та суспільного життя.

Перераховані ознаки впливають на сутність, зміст, типологію, масштаби конституційної модернізації, їх функціональну ха-

рактеристику та історичне значення. У ході конституційної модернізації оновлюється також форма і зміст держави та права, відбувається їх вихід на якісно новий рівень. Саме цим процесом і відрізняється конституційна модернізація від інших явищ.

Поняття конституційної модернізації можна конкретизувати за допомогою форм їх здійснення, тобто за допомогою зовнішнього відображення змін у різних сферах функціонування держави. Форми конституційної модернізації поділяються на матеріальні та процесуальні.

Матеріальна форма конституційної модернізації характеризує закріплення конституційних змін у джерелах конституційного права. До них можна віднести наступні форми модернізації:

а) прийняття нових конституцій або актів, що тимчасово замінюють основний закон;

б) внесення змін і доповнень до чинних конституцій;

в) прийняття інших конституційно-правових актів (органічних, конституційних, звичайних законів, регламентів, положень, декретів і т.д.);

г) прийняття (або зміна, скасування) судом рішень, що мають характер конституційного прецеденту;

д) створення або зміна конституційного звичаю.

Процесуальна форма конституційної модернізації характеризує спосіб вираження волі суверена публічної влади з приводу проведених перетворень. Це волевиявлення може бути як безпосереднім, тобто на референдумі, так і опосередкованим – через представницькі органи держави.

Співвідношення категорій конституційної модернізації та трансформації конституції визначається їх сутнісним значенням та функціональними параметрами. Конституційна трансформація в широкому сенсі являє собою динамічну характеристику конституції, яка вказує на її здатність до змін. У свою чергу, динамічні характеристики конституції визначають способи та можливості для такої трансформації. Широке розуміння конституційної трансформації зводиться до сутнісного аспекту. Сутність

внесення змін до будь-якої конституції виражається в їх трансформації, до якісно нового рівня. Саме явище трансформації розкриває динамічну сторону конституційних змін. І саме воно є інтегруючою категорією, що об'єднує досить різні за своїм характером та природою елементи, зокрема конституційне моделювання, порядок внесення змін до конституції, практичні наслідки конституційної реформи. З цієї точки зору, яка відображає вузький сенс даної дефініції, конституційна трансформація та конституційні зміни є ідентичними. Вони відображають функціональний аспект конституційної трансформації. Саме він є вирішальним з прагматичної точки зору, оскільки містить практичну значущість і необхідність конституційної трансформації. У вузькому сенсі, конституційна трансформація відображає функціональні характеристики забезпечення конституційного реформування. Вузький сенс категорії конституційна трансформація відображає динамічний аспект буття будь-якого основного закону. Він включає в себе всі аспекти динаміки конституції – від сприйняття необхідності творення основного закону і до скасування конституції. Конституційна трансформація є вираженням конституційних реформ з позицій виключно правової науки і практики, зокрема конституційного права. У цьому проявляється сутнісний зв'язок категорій конституційна реформа та конституційна трансформація [5]. А також у цьому проявляється зв'язок конституційної трансформації і конституційної модернізації, оскільки остання практично співпадає за значенням з поняттям конституційної трансформації у вузькому сенсі. У цьому значенні конституційна модернізація є способом надання конституції нових якостей.

Що ж стосується співвідношення понять конституційної модернізації та конституційної реформи, то треба погодитися з позицією С. Ківалова, який вважає, що конституційна реформа за своєю природою є шляхом еволюційних перетворень, що передбачають конституційну новелізацію та модернізацію, тобто пристосування конституційних постулатів до орієнтирів суспільства, які, на відміну від стратегічних пріоритетів, можуть

стрімко змінюватися. Але ця новелізація не завжди потребує нового тексту Конституції (нової її редакції). Більш безпечним для процесів конституціоналізації державного та суспільного життя, стабільності правопорядку є часткові зміни конституційних приписів або "мовчазне перетворення" конституції без змін її тексту [6].

Багато науковців пов'язують "конституційну реформу" із внесенням змін до конституції, але з таким твердженням важко погодитися, адже у науці це визначення підпадає під категорію конституційного процесу. Саме конституційний процес виступає як процес законодавчої діяльності, спрямованої на вироблення, прийняття, введення в дію та змінення органами державної влади, громадянами, іншими уповноваженими суб'єктами Основного Закону держави. Дуже часто науковці вживають терміни конституційної модернізації та конституційної реформи як синоніми, причому більшість учених у своїх наукових працях використовують саме термін конституційна реформа, трохи рідше конституційний процес. Однак зміст зазначених категорій трактується неоднаково, що зумовлює необхідність детально зупинитися саме на співвідношенні цих категорій.

Аналізуючи наукові праці з цієї тематики, нерідко зустрічається твердження, що центральне місце в понятійному апараті конституційних реформ займає визначення поняття самої конституційної реформи. При цьому конституційна реформа визначається як «найважливіше державно-правове явище, що являє собою сукупність правових та політичних заходів, які проводяться з метою якісної зміни чинного або прийняття нового основного закону країни, і на його основі поступового оновлення всього законодавства держави» [7, с. 6-7]. У даному визначенні конституційна реформа розглядається в «широкому» сенсі, оскільки включає в себе як прийняття нового основного закону держави, так і якісну зміну чинної конституції.

Інше трактування конституційної реформи пов'язане з тим, що це «зміни, внесені до основного закону під впливом різних факторів, найчастіше у результаті зміни

співвідношення політичних сил в суспільстві» [8, с. 425]. Тобто конституційна реформа розглядається лише як зміна конституції, внесення до неї певних поправок (конституційна реформа у «вузькому» розумінні).

Найбільш загальна точка зору з приводу поняття і сутності конституційної реформи висловлюється, якщо її розглядати у двох аспектах: 1) конституційна реформа являє собою перегляд конституції і прийняття її в новій редакції (ревізія конституції); 2) у деяких державах конституційна реформа – це внесення серйозних поправок до конституції [9, с. 444]. Такий підхід поєднує в собі розгляд поняття конституційної реформи у «вузькому» і «широкому» сенсах.

Співвідношення потенціалів конституційної модернізації та конституційної реформи є об'єктом дискусії у правовій науці. Так існує думка, що «реформа передбачає кардинальний перегляд або навіть зміну чинної конституційної моделі, у той час як модернізація означає її вдосконалення через розвиток позитивних елементів і мінімізацію негативних... Модернізація – це ревізія в рамках можливого» [10, с. 116]. Тобто, таким чином, фактично протиставляючи конституційну модернізацію конституційній реформі. Інша позиція полягає в тому, що пріоритет віддається конституційній реформі як найбільш радикальній формі конституційних перетворень. Під модернізацією розуміють зміну чогось застарілого з метою пристосування його до сучасних вимог, часто за допомогою застосування нових методів наближення слабо розвинених країн до рівня світових лідерів. Таким чином, з точки зору правової регламентації перехідних процесів в соціумі конституційна модернізація – це процес зміни конституції з метою узгодження її норм з соціальною реальністю.

У контексті конституційної модернізації конституційне реформування виконує ряд специфічних функцій: адаптацію конституційного порядку до нових суспільно-політичних реалій, створення ефективних конституційно-правових інститутів; легітимізацію політичного режиму; зміцнення і розвиток правової культури і правосвідомості тощо. Величезне значення набуває ре-

алізація зазначених функцій в умовах переходу від квазідемократичних режимів до демократичних. Можна сказати, що конституційна модернізація виступає як онтологічна сутність правової демократичної держави, якщо її аналізувати з позиції реального конституціоналізму.

Отже, конституційна реформа є складовим елементом конституційної модернізації. Реформа – це спосіб зміни основного закону, що здійснюється відповідно до норм закладених у самій конституції. На практиці конституційна реформа реалізовується за допомогою внесення поправок до чинної конституції чи прийняття нового законодавства в галузі конституційного права. Конституційна модернізація є ширшим поняттям, що проявляється не тільки в перегляді конституції та її окремих положень, а й у процесах трансформації економіки, політичної влади, соціально-культурних основ держави.

Висновок. Головним критерієм визначення ступеня реальності будь-якої конституції були і залишаються стабільність та ефективність розвитку конституції. Саме в проблемі конституційної модернізації криється відповідь на запитання, чому одні конституції функціонують достатньо довго, а інші з моменту їх розробки вже прирікають себе на короткочасність існування. У зв'язку з цим вельми актуальна проблема вивчення особливостей конституційної модернізації. Поняття конституційна модернізація відображає динаміку зміни кількісної та якісної форми конституції.

Таким чином, можна виділити два визначення конституційної модернізації. У широкому значенні конституційна модернізація відображає динамічний аспект буття конституції, а у вузькому значенні вона відображає функціональні характеристики забезпечення конституційного реформування.

Можна зробити висновок, що такі поняття, як «конституційна модернізація», «конституційна трансформація», «конституційна реформа», схожі за своїм значенням і доповнюють один одного. Але зміст поняття конституційної модернізації є ширшим від інших суміжних понять. Незважаючи на той

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню поняття конституційної модернізації та аналізу історичних етапів конституційної модернізації. Проаналізовані погляди науковців щодо співвідношення поняття конституційної модернізації з суміжними категоріями.

SUMMARY

The article is devoted to the definition of the concept of constitutional modernization and analyze historical stages of constitutional modernization. The views of scientists about the concept of constitutional modernization value of adjacent categories are analyzed.

інтерес, який проявляється до феномену конституційної модернізації з боку сучасних науковців і політиків, більшість досліджень не дає повного уявлення про всі його змістовні сторони, особливо в контексті розвитку і оновлення конституцій.

Література

1. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. – Київ: Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1974. – 775 с.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М., 1996. – 170-171 с.
3. Михальченко М. І., Горелов М. Є., Дергачов О. П. та ін. Політичні зміни в Україні в контексті трансформаційної і модернізаційної парадигм: порівняльний аналіз // Сучасна українська політика: Аналітичні доповіді Ін-ту політич. і етнонац. дослід. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – 7-88 с.
4. Медушевский А. Н. Размышления о современном российском конституционализме. / А. Н. Медушевский – М.: Российская энциклопедия, – 2007. – 45 с.
5. Пересада О. М. Конституційна реформа в сучасних державах: теоретичні засади та практика реалізації (на прикладі

держав-членів ЄС): автореф. дис.: 12.00.02 / О. М. Пересада; Маріуп. держ. ун-тет. – Маріуполь, – 2012. – 16 с.

6. Ківалов С. В. Межі та процедура конституційних перетворень в Україні / Стратегічні пріоритети. – 2008. – №2 (7), – 43 с.

7. Бутько Л.В. Конституция и конституционная реформа / Л.В. Бутько. КГУ, 1999. – С. 6-7.

8. Конституционное право: Словарь / Отв. ред. В.В. Маклаков. – М.: Юристъ, 2001. – С. 566.

9. Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б.Н. Топорин. – М.: Юристъ, – 2001.- 1272 с.

10. Бальниников В. Конституционная модернизация: обновляя – сохраняя, сохраняя – обновлять / В. Бальниников, В. Иванов // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. 2000. – № 2 (31). – С. 116.

11. Сравнительное конституционное право / РАН Ин-т государства и права; [Топорин В.Н., Чиркин В.Е., Юдин Ю.А. и др.; Ред. колл.: В.Е.Чиркин (отв. ред.) и др.]- М.: Изд. фирм «Манускрипт», 1996.

12. Демишель А., Демишель Р., Пикемаль М. Институты и власть во Франции. М: Наука, 1977. – 232 с.